

15. Егоров А. Д. Лицей князя Безбородко / А. Д. Егоров. – Иваново, 1994. – 130 с.
16. Егоров А. Д. Лицеи России: (Опыт ист. хронологии) : в 5 кн. / А. Д. Егоров. – Иваново, 1994. – Кн. 2. Лицей князя Безбородко [Нежин]. – 129 с.
17. Кукольник Н. Лицей князя Безбородко // Лицей князя Безбородко. – СПб., 1859. – Отд. 1. – С. 9-24.
18. Самойленко Г. В. Юридичний лицей (1840–1875) / Г. В. Самойленко // Г. В. Самойленко. Ніжинська вища школа (1820 – 1995). – Ніжин, 1995. – С. 93-118.

ТОРУБАРА А. А. Нежинский юридический лицей князя Безбородька в конце 50 – в первой половине 70-х гг. XIX в.

Статья посвящена завершающему периоду существования Нежинского юридического лицея князя Безбородько. Выяснены причины упадка этого учебного заведения и освещен процесс его реформирования в Историко-филологический институт.

Ключевые слова: Нежин, лицей, профессор, студент.

TORUBARA A. O. Nizhnsky legal Lyceum of prince Bezborodko in the late 50 – in the first half of the 70 s the nineteenth century.

The article is dedicated to ending the period of the existence of a legal person of Prince Nizhyn Bezborod'ko. The reasons for the decline of the institution and highlighted the process of reform in the Institute of History and Philology.

Keywords: Nizhyn, Lyceum, professor, student.

Черкасов О. В.
ФДОУ ВПО “Морська державна академія
імені Ф. Ф. Ушакова” Кримська філія (м. Севастополь)

ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА У ТВОРЧОСТІ Г. А. БОНЧ-ОСМОЛОВСЬКОГО

У статті подано загальну характеристику наукової діяльності Г. А. Бонч-Осмоловського як історика та історіографа вітчизняного палеоліту. Акцентовано на новачійних ідеях та відкриттях ученого, важливих для розвитку сучасної історії первісного суспільства.

Ключові слова: первісна історія Криму та України, первісна стоянка, історіографія історії первісного суспільства.

*Якщо центром археологічного дослідження стає виявлення процесів...,
то й звичайні уламки набувають важливого значення...
У палеоліті немає непридатного матеріалу.
Г. А. Бонч-Осмоловський*

В умовах сучасних соціокультурних перетворень та змін учені все частіше звертаються до наукової спадщини вітчизняних представників історичної науки. Їх архівовані та друковані праці становлять серйозний інтерес, адже поза врахуванням їх внеску палітра розвитку науки та культури загалом залишається неповною. Останнім часом з'явилися розвідки,

пов'язані з осмисленням теоретичних засад археологічних досліджень, зокрема, з проблемами первісної археології першої третини ХХ ст. Особливу позицію в означеному періоді посідає особистість Гліба Анатолійовича Бонч-Осмоловського (1890–1943) – людина, яка випередила свій час, талановитого дослідника, допитливого та принципового мислителя. Учений володів даром синтезувати розрізнені і, здавалося б, незначні факти та спостереження, вбачати за ними загальні явища і процеси, конструювати узагальнюючі моделі та концепції. Водночас науковець був блискучим польовиком, який надавав особливого значення археологічній розвідці, пошуку, завжди підпорядкованому визначеним цілям. Отже, **мета** пропонованої **статті** – характеристика Г. А. Бонч-Осмоловського як історика та історіографа вітчизняного палеоліту – перебуває у контексті сучасних тенденцій історії вітчизняної науки.

Початок наукової діяльності Г. А. Бонч-Осмоловського припадає на перші десятиліття ХХ ст. – період, що можна характеризувати як переломний у розвитку вітчизняної історії та історіографії. Йдеться про запровадження марксистсько-ленінської методології, що детермінувало зміни загального стилю наукового мислення, методів досліджень, появу нових концепцій, теорій, гіпотез, визначило загальну траєкторію наукового пошуку вітчизняних учених тощо.

Г. А. Бонч-Осмоловський народився 22 жовтня (3 листопада) 1890 р. в селі Блонь, сучасного Пуховичського району Мінської області (республіка Беларусь). Вже будучи студентом Санкт-Петербурзького університету, він зацікавився культурами кремінних індустрій. У 1914 р., з початком I Світової війни пішов добровольцем на фронт, але за станом здоров'я був комісований та переїхав до Криму. З 1919 р. працював в Асоціації науковців Криму, та уповноваженим Надзвичайної комісії з експорту при Раді Праці та Оборони на Кримському півострові. З 1921 р. Г. А. Бонч-Осмоловський – голова Кримського відділу зі справ музеїв та охорони пам'яток мистецтва, старовини й народного побуту (КримОХРІС); у цьому ж році учений переїхав до Москви і Петрограду “для продовження наукових занять”. Протягом 1922–1931 рр. працював науковим співробітником Етнографічного відділу Російського музею [4, с. 203]. Після закінчення Петроградського університету в 1923 р. Г. А. Бонч-Осмоловський очолив комплексну археологічну експедицію до Криму. Провідна мета експедиції полягала у виявленні та дослідженні пам'яток первісної історії людства у регіоні, а також підтвердженні прийнятої в СРСР теорії Ч. Дарвіна. Йдеться про пошук проміжної ланки в еволюції між неандертальцем, який зник приблизно 25 тис. років тому, та людиною сучасного фізичного типу – кроманьйонцем, який з'явився у Європі приблизно 40 тис. років тому. Таким чином, у світлі панівної у 20-х рр. ХХ ст. в науці теорії академіка М. Марра про сталість проживання всіх сучасних народів Г. А. Бонч-Осмоловський мав відшукати у

Криму не лише неандертальця та кроманьйонця, а й невідому науці проміжну ланку.

Загальну (певним чином соціально замовлену, ідеологічну) мету експедиції Г. А. Бонч-Осмоловським було конкретизовано через набір вихідних завдань, серед яких:

– комплексне дослідження всієї площі півострова (починаючи із відомих первісних стоянок, зокрема, відкритих К. С. Мережковським, і надалі – поєднання стаціонарних розкопок двох-трьох пам'ятників та планомірних розвідок нових, ще не досліджених районів);

– застосування нової методики розкопок – з ретельною фіксацією усіх знахідок у плані та розрізі. Відповідно, усе, що знаходили у процесі розкопок (камінні знаряддя, уламки, кістки тварин, птахів та риби, вугілля з вогнищ тощо), інтерпретувалося як цінне свідоцтво минулого, що відтворює природні умови та рівень виробництва первісної людини;

– залучення до роботи з матеріалом науковців суміжних спеціальностей, що обумовлювало високий професіональний характер друкованих праць, створених на кримському матеріалі [6].

Пропедевтичним етапом експедиційно-пошукових робіт Г. А. Бонч-Осмоловського стало, по-перше, творче вивчення та систематизація розвідок з історії первісного суспільства Криму попередників (зокрема, К. С. Мережковського), по-друге, організація наукових контактів з місцевими діячами – директором Сімферопольського музею Тавриди І. Л. Ернстом, завідувачим Ялтинського музею краєзнавства О. С. Мойсеєвим, краєзнавцями С. М. Забніним, О. І. Віснійовською та ін. Відповідно, у 1923 р. Г. А. Бонч-Осмоловський взяв участь у розкопках печери Кош-Коба (під керівництвом С. М. Забніна) у Східному Криму, а пізніше, власне, очолив ці роботи. Детально дослідивши скельний масив, 15 вересня 1924 р. учений відшукав грот Кіік-Коба з похованням первісної людини (дитини та дорослого) [3, с. 6]. Надалі мустьєрські поховання Криму підтвердили факт існування у цей період сильно спеціалізованих форм неандертальців (дорослий кіік-кобінець та старосільський хлопчик із сапієнтними рисами).

Визначальне наукове значення цих кісткових останків спонукало Г. А. Бонч-Осмоловського навесні 1925 р. актуалізувати питання про організацію спеціальної групи фахівців для їх вивчення. У липні 1925 р. під час другого польового сезону Головна наукою за підтримки Антропологічного інституту імені Анучина при Першому МДУ до Кіік-Коби було направлено комісію у складі антрополога професора В. В. Бунака, археологів – В. О. Городцова та Б. С. Жукова. 22 червня 1925 р. комісія прибула на місце робіт у с. Кипчак та протягом трьох днів брала участь у розкопках. Спостереження комісії знайшли відображення у постанові, де визнавалося виключне значення гроту Кіік-Коба та підтверджувалися основні наукові висновки автора [3, с. 7].

Протягом 1926 р. на території пам'ятника було проведено останні завершувальні роботи, проте інших останків "викопної людини" виявлено не було. Г. А. Бонч-Осмоловський оптимістично вважав, що їх виявлення є питанням часу. Водночас, загальні результати експедиції та їх значення для вітчизняної та світової історичної науки важко було переоцінити. Стратиграфічна документація, багата індустрія та фауна, наявність деревного вугілля та вперше знайдені останки примітивної древньопалеолітичної людини надали пам'ятці всесвітнього наукового значення. Особливого значення у цих умовах набувало визначення віку знахідок з урахуванням усіх чинників: стратиграфії, флори, фауни, археології та палеоантропології.

Основна частина археологічного матеріалу в Україні не залишилася. Її було передано до Археологічного відділу МАЕ АН у Ленінграді. В тому ж антропологічному відділі зберігаються й кістки кіїк-кобінських неандертальців. Кращі екземпляри знарядь та фауни, зразки ґрунтів та моноліт було виставлено у Четвертинному відділі Геологічного сектору АН СРСР. Усі кісткові останки (окрім кісток із слідами діяльності людини) передано до Osteологічного відділу Зоологічного інституту АН СРСР. Частину археологічної колекції було розміщено у Кримському центральному музеї у Сімферополі [3, с. 8].

Вивчення різноманітних матеріалів вимагало залучення багатьох спеціалістів і зайняло тривалий час (зокрема, фауністичну колекцію систематизували лише в 1938 р.). Крім цього, виникли складнощі визначення місця стоянки серед інших палеолітичних пам'ятників. З цією метою протягом 1926 р. Г. А. Бонч-Осмоловський здійснив зарубіжне відрядження для вивчення кременного інвентарю подібних західноєвропейських (переважно, французьких) стоянок. Останнє стало однією з причин затримки публікації авторської монографії, що мала висвітлити усі аспекти Кримської експедиції та її результатів. Водночас, така затримка друку мала й позитивні методологічні наслідки. Йдеться про прогрес та нові відкриття у вивченні кримського палеоліту (виявлення не менш ніж 10 стоянок, матеріали яких дозволили конкретизувати визначальні тенденції розвитку первісної людини у Криму); палеолітичні відкриття в інших регіонах, наприклад, С. М. Замятніна на Чорноморському узбережжі (це сприяло оптимізації проведення компаративного аналізу).

Г. А. Бонч-Осмоловський, дотримуючись власної концепції значного удревніння нижчого шару вогнища, визначав час поховання періодом мешкання верхнього культурного шару. Відзначимо, що на початку XXI ст. це датування було переглянуто та була запропонована детальна аргументована синхронізація поховання дорослого неандертальця з часом накопичення культурних залишків нижчого шару стоянки. Цим часом, вочевидь, може датуватися й поховання немовляти. Існують припущення й

приналежності дитячого поховання верхньому шару стоянки (с. 27). Г. А. Бонч-Осмоловський відносив нижчий шар Кіік-Коби до раннього домустьєрського часу (так звана "аморфна стадія"). Зараз шар датують епохою мустье або фіналу пізнього ашелю [9, с. 29].

Тритомну працю Г. А. Бонч-Осмоловського було надруковано у 1940 р. На її сторінках автором не лише вперше у вітчизняній історії було подано системну характеристику кримського палеоліту, а й започатковано вивчення та аналіз цілого спектру суміжних з палеолітом галузей знань, пов'язаних із четвертинним періодом (геологія, палеогеографія, палеоботаніка, палеозоологія, палеоекологія, антропологія тощо). Ученим детально було проаналізовано питання антропогенезу, значення трудової діяльності у становленні людини, соціальної організації різних періодів палеоліту, способів життя, місць проживання, матеріальної культури, духовного світу тощо. Окрема увага приділялася хронології та періодизації найдревнішого періоду кам'яного віку, створенню діалектико-матеріалістичної періодизації первісного суспільства і пов'язаних з цим завданням синхронізації пам'яток палеоліту на території України, СРСР та Західної Європи. Г. А. Бонч-Осмоловський обстоював ідею неперервності історичного розвитку, закономірного поступового ходу історії, зміни соціально-економічних формацій, принципово єдиних для всього людства у контексті позитивістської парадигми [10]. Зокрема, науковець акцентував, що "розвиток первісної людини навкруги відбувався подібними шляхами" і "на кожній стадії, в ідентичних умовах існування людина, яка підкорялася законам суспільного розвитку і здатна була створювати виключно подібні елементи культури" [10, с. 169]. Відповідно до такої позиції про єдиний, чітко закономірний процес розвитку первісного суспільства, Г. А. Бонч-Осмоловський зазначав, що подібність рельєфу і клімату Дордоні (пріоритетного центру палеолітичних пам'яток Франції) та Кримського півострова обумовлювала єдність шляхів розвитку означених регіонів. Тому у власних співставленнях під час вищезазначеного відрядження учений звертався саме до західноєвропейського матеріалу, переважно, із Франції. Вкажемо, що більшість вітчизняних дослідників – П. П. Єфименко, С. М. Замятнін, О. М. Бадер, С. М. Бібіков, О. П. Окладников, П. П. Борисковський та ін. заперечували таку інтерпретацію фактів Г. А. Бонч-Осмоловського, об'єктивно вказуючи, що Україна та Крим належать до південної або каспійської провінції палеоліту і палеолітичні стоянки вказаних регіонів більш схожі із культурою Середземного моря та Африки, ніж з класичними французькими стоянками. Зокрема, на такі риси подібності ще у 1881 р. звернув увагу К. С. Мережковський (задовго до досліджень Ж. де Морганом каспійських пам'яток та виділення Брейлем локальних підрозділів верхнього палеоліту). Так, у 1880 р. у праці "Кам'яне століття в Єгипті та Сирії" (надруковано у "Відомостях Російського

географічного товариства”. – Т. 17. – С. 304-305) автор наголошував, що кримські знахідки з Кізіл-Коба доцільно розглядати як місцеву варіацію єгипетських типів, а, отже, “кам’яна культура Єгипту та Криму була загальною і одна вийшла з іншої” (вказана праця. – С. 314).

Окрему позицію у монографії Г. А. Бонч-Осмоловського посідала розробка проблематики підходів та методів археологічних досліджень. Автором було сформульовано та апробовано чимало науково виважених та цінних положень. Зокрема, про недоцільність відкриття одночасно всій поверхні культурного шару печерної стоянки; важливість застосування стратиграфічного контролю за допомогою вертикальних зрізів крізь усі відкладення, що проводилися на визначеній (1-2 м) відстані один від одного; цілісне відкриття та вивчення кожного нерозділюваного об’єкту у вигляді скупчення кісток, ямки, поховання, огорожі вогнища та інших побутових деталей; деталізоване нівелювання площі за допомогою спеціального підвісного нівеліру; точну фіксацію основних ліній зйомки та нульової горизонталі у печерних стоянках за допомогою вибивання відповідних позначок на стінках печер (позначки зберігалися тривалий час та їх наявність дозволяла у будь-який час відтворити усю сітку) та ін. [3, с. 9-10].

Г. А. Бонч-Осмоловський став вітчизняним фундатором застосування технологічного підходу у процесі дослідження пам’яток первісної історії, теоретиком та популяризатором системи археологічних методів (розкопок широкими площами, статистичного, комплексного із залучення даних варіативних наук, типологічного тощо).

Так, на прикладі інвентарю з Кіік-Коби ученим було виокремлено та обґрунтовано основи технологічного підходу до вивчення кам’яної індустрії. Йдеться про дослідження комплексів інвентарю у динаміці виготовлення, використання та викидання знарядь з каменю тощо. Відправним пунктом при цьому було положення автора про пріоритет технічних прийомів над характером сировини. При цьому, Г. А. Бонч-Осмоловський зазначав, що сировина накладає відбиток на вигляд індустрії. Наприклад, розміри каміння обумовлюють мініатюрність знарядь з Кіік-Коби [1, с. 151]. Відповідно, науковцем було структуровано етапність аналізу комплексу виробів:

1. Первинне розщеплення (з конкретизацією загальної схеми розколювання, розробкою класифікації 5 типів ударних майданчиків тощо).
2. Вторинна обробка (статистичний аналіз типів ретушування).
3. Вироблення типології (із застосуванням ієрархічно організованої трирівневої системи опису на засадах визначення закономірностей формування кам’яних знарядь).

Такий аспект аналізу археологічних артефактів був наслідком уявлення про комплексність вивчення індустрії. Г. А. Бонч-Осмоловський розглядав

інвентар, виокремлюючи ланки технологічного ланцюжка дій, що реалізовувався первісною людиною з каменем, прослідковуючи складні причинно-наслідкові взаємозв'язки між принесенням та доставкою сировини, розщеплюванням, вторинною обробкою та використанням знарядь [4, с. 204].

Характеризуючи “нерадянський” типологічний метод, Г. А. Бонч-Осмоловський акцентував на його значенні у процесі визначення датування археологічних комплексів через виключення крайніх дат. Ученим було введено до науки поняття про комплекс кам'яної індустрії, необхідність аналізу не лише окремих “виразних”, “типових” речей, а всієї сукупності артефактів як нерозривного цілого. У 1928 р. в статті “До питання про еволюції древньопалеолітичних індустрій” Г. А. Бонч-Осмоловський закликав розглядати індустрії як комплекси, що відбивають стадії культурного розвитку, а не набори окремих знарядь. Наслідком положення про комплексність вивчення первісної індустрії став обґрунтований автором новаторський підхід до розгляду комплексів інвентарю не у плані типологічної статистики, а в динаміці виготовлення, використання та викидання знарядь із каменю [1, с. 149]. Зазначимо, що такий технологічний метод аналізу кам'яних артефактів було реалізовано у вітчизняній науці лише з 1960-х рр.

Реалізація типологічного методу, на думку Г. А. Бонч-Осмоловського, об'єктивно актуалізувала значення статистичних методів, що дозволяли на кількісній основі проводити порівняння пам'яток: “Статистика має бути для учених головним правилом інтерпретації археологічних фактів”, – вказував археолог [3, с. 14]. В основу компаративного аналізу пам'яток Г. А. Бонч-Осмоловським було покладено “кількісний облік різних типів знарядь”. Таким чином, у теоретичному плані формувався базис для нового вивчення та аналізу інвентарю. Поруч з ремонтажем виробів з каменю учений активно займався планіграфічним аналізом, вказуючи на важливе значення вивчення поверхневого розташування знахідок на площі археологічної стоянки. У вищезазначеному дослідженні “Палеоліт Криму” він навів схеми кількісного аналізу розподілу кремінних виробів та кісток за квадратами, співвідношення кремінних та остеологічних залишків тощо.

Удосконалення наявної та вироблення нової авторської методики проведення археологічних розкопок отримало подальший розвиток у процесі вивчення інших первісних пам'яток Криму, зокрема, Сюрени І. Означена стоянка системно досліджувалася Г. А. Бонч-Осмоловським протягом чотирьох літніх сезонів з 1926 по 1929 рр. [2, с. 124]. Учений застосував низку новаційних прийомів, що надалі було впроваджено у вітчизняну технологію первісної археології. Серед них:

– широке застосування методу горизонтального розкриття з метою виокремлення чистих культурних комплексів (у зв'язку зі значною

потужністю відкладень);

– запровадження координатного методу позначення із цифрами на одній вісі та літерами на іншій для оптимізації вивчення площі первісного пам'ятника;

– застосування вибуху за допомогою амоналу (у зв'язку з насиченістю відкладень великими уламками вапняку, що впав зі стелі печери). При цьому, в окремому випадку було застосовано неординарний для первісної археології прийом: у середній частині поперечної траншеї, де знаходилася велика, відносно плоска брила вапняку, розбирання розташованих нижче палеолітичних шарів проводили, власне, під брилою. Тунель, що утворився після розробки культурного шару, використовувався для вивезення викиду;

– ретельна фіксація усіх деталей пам'ятника усіма наявними засобами (розріз та план, нівелювання та фотографування);

– застосування способів вирізки монолітів та зняття естампажів для відтворення у музейних умовах стратиграфії пам'ятника та окремих побутових деталей. Зокрема, макет стратиграфічного розрізу стоянки Сюрень I експонувався у 1932 р. на Четвертинній виставці у Ленінграді. Тоді ж було представлено й моноліт скупчення кісток зі стоянки. Пізніше саме у такому вигляді колекцію Сюрень I було передано до Відділу археології Інституту етнографії у Санкт-Петербурзі, остеологічний матеріал – до Зоологічного музею АН СРСР у Москві. Слід відзначити, що на території України зберігається лише невелика колекція, зібрана на кошти Сімферопольського музею у 50-ті рр. ХХ ст. [5, с. 250];

– залучення до аналізу матеріалів стоянки багатопрофільного колективу спеціалістів. Так, археологічну колекцію опрацьовували Г. А. Бонч-Осмоловський та С. О. Трусова, флору – О. Ф. Гаммерман, залишки фауни ссавців, птахів та риб вивчав О. О. Беляницький-Біруля, В. І. Громова, І. І. Громов, М. І. Тихий, О. Я. Тугаринов та ін.

Таким чином, послідовно у процесі наукової діяльності Г. А. Бонч-Осмоловського формувалася сучасна системна методика дослідження печерних палеолітичних пам'ятників як один з найкращих прикладів техніки розкопок такого роду. Акцентуємо, що, власне, технологія вивчення палеолітичних культурних шарів у Західній Європі склалася лише впродовж другої половини 60-х – на початку 70-х рр. ХХ століття у працях французького науковця А. Леруа-Гурана [4, с. 205].

У процесі активної пошуково-дослідницької діяльності у Криму протягом 1923–1933 рр. Г. А. Бонч-Осмоловським було розроблено першу в історії узагальнену схему розвитку палеоліту Криму, що складалася з таких компонентів:

1. Стоянка у гроті Кіік-Коба як одне із найдревніших свідчень існування первісної людини на території України та Криму. Кам'яні знаряддя нижчого шару зі стоянки відповідають “аморфній культурі” (за визначенням ученого) ряду західноєвропейських стоянок, що датуються дошельським часом і є

одним з перших достовірно відомих проявів виробничої діяльності людини [2, с. 124].

2. Сліди проживання палеолітичної людини у Криму надалі присутні у таких пам'ятниках: Кіік-Коба (верхній шар), Чокурча, Вовчий грот, Шайтан-Коба, Сюрень I та ін., що відносяться до різних періодів мустьє.

3. Після Сюрені I у періодизації Г. А. Бонч-Осмоловського присутній значний розрив через відсутність тоді даних про наявність у Криму пам'ятників солютрейського та мадленського часу. Така лакуна пояснювалася як недостатністю фактичного матеріалу, так і теоретичними позиціями самого Г. А. Бонч-Осмоловського [5, с. 313-314]. При цьому, стоянку Сюрень I та її три шари Г. А. Бонч-Осмоловський датував трьома ступенями ориньяку. Про цю невідповідність трьох палеолітичних шарів Сюрені I трьом ориньякським стадіям вказували С. М. Замятін, С. М. Бібіков, П. П. Єфименко [7, с. 418].

Г. А. Бонч-Осмоловський є ініціатором створення системи дотичних та інтегративних до археології дисциплін. Наприклад, архезоології. На основі ретельної деталізованої фіксації залишків впливу древньої людини з Кіік-Коби на кістки учений реконструював характер розщеплення здобичі. Ним було виділено такі операції, як здирання шкіри, потрошіння, розчленовування туші, відділення м'яса від кісток, розколювання кісток для витягання кісткового мозку. Важливим чинником стало визначення відмінності слідів впливу зубів хижаків, що відвідували стоянку після її залишення людиною, від антропогенного впливу.

Г. А. Бонч-Осмоловський висунув тезу про нерозривність вивчення людини та палеосередовища: "вивчення четвертинного періоду займає проміжне положення між природознавством та суспільствознавством". Така ідея "екологізації" науки отримала теоретичний розвиток у праці ученого "Вивчення четвертинного періоду" (1931), у якій автор пропонував ідею створення спеціального інституту, що об'єднував би представників як суспільних, так і гуманітарних наук. Міркуючи про нерозривність суспільства та природного середовища, Г. А. Бонч-Осмоловський вважав, що поліпшення умов існування, пов'язане зі змінами природного середовища, призвело до відносної перенаселеності та обмеження пересувань. Водночас поява багатой та різноманітної рослинності створило передумови для розвитку збиральництва, а потім і землеробства. Саме в збігу двох моментів – внутрішніх протиріч розвитку мисливського суспільства та сприятливих зрушень природного середовища – вчений вбачав необхідні умови змін у господарському житті людства. На жаль, означений проект організації інституту залишився нереалізованим як результат радянського підходу до чіткого розподілу галузей наукового знання. Все це засвідчує про прагнення Г. А. Бонч-Осмоловського до комплексного вивчення первісної епохи історії людства, найбільш повної реконструкції древнього суспільства у його взаємозв'язку із середовищем.

Ідеї нерозривності суспільства і середовища у Г. А. Бонч-Осмоловського конкретизовано через знакові події антропогенезу. Зокрема, це геологічні катаклізми кінця третинного – початку четвертинного періоду; господарська перебудова суспільства на зламі плейстоцену – голоцену, перехід до виробничого господарства тощо. Саме у взаємодії двох чинників – внутрішніх протиріч розвитку суспільства мисливців та сприятливих змін природного середовища – Г. А. Бонч-Осмоловський вбачав необхідні умови змін у життєдіяльності первісної людини.

Однак, разом з революційними відкриттями в гроті Кіік-Коба та плідними експедиціями у Криму виникла парадоксальна ситуація, що обернулася проти самого археолога. Механістичні зіставлення того, що західні європейці ведуть власне походження від кроманьйонців із Франції, а жителі СРСР – від неандертальців, призвели до обвинувачення ученого в антинаукових конструкціях. Тим більше, що проміжна ланка в антропогенезі так і не була знайдена.

29 листопада 1933 р. у Ленінграді за штучним обвинуваченням у причетності до створення Націоналістичної фашистської партії Г. А. Бонч-Осмоловського було заарештовано. Слідом за цим у радянській пресі з'явилися вимоги покарати “представника буржуазної палеоетнології під маркою радянського вченого”. 2 квітня 1934 р. особлива нарада при колегії ОГПУ присудила вченого до 3 років виправно-трудова робіт. Ученого направили до Ухтпечлагу (Воркута). Після цього у журналі “Історик-марксист” було надруковано статтю з назвою “Про методи шкідництва в археології та етнографії” [10, с. 169]. Перед радянськими археологами було поставлене завдання знайти кроманьйонців, яких Г. А. Бонч-Осмоловський уміло сховав від широкої громадськості. Ця вимога була виконана у 1936 р., після знахідок у гроті Мурзак-Коба в Криму парного поховання людини сучасного виду [8, с. 183-184]. Ця та подібні знахідки в інших частинах СРСР позитивно відбилися на долі Г. А. Бонч-Осмоловського: в 1936 р. його звільнили.

Спочатку вчений мешкав у невеликій станції на 101-му кілометрі від Ленінграда, працюючи в домашній антропологічній лабораторії. З 1941 р. Г. А. Бонч-Осмоловського було відновлено на колишній роботі, він одержав ступінь доктора наук за сукупністю наукових досягнень. Після початку Великої Вітчизняної війни Г. А. Бонч-Осмоловський був евакуйований у Казань, де помер 1 листопада 1943 р.

Таким чином, формування Г. А. Бонч-Осмоловського як історика та початок його наукової діяльності збіглися із кардинальними змінами в країні, пов'язаними зі зміною влади, а, отже, і зі змінами в ідеології, з виробленням нових підходів до наукових досліджень, що базувалися на принципах історичного матеріалізму. Ці принципи було покладено в основу праць ученого, у тому числі й комплексної монографії “Палеоліт Криму”. На думку С. О. Васильєва, Г. А. Бонч-Осмоловський за багатьма позиціями

випередив свій час на десятки років і став прикладом так званого феномену “передчасного відкриття”, коли науковець за власними ідеями випереджає власний час і, таким чином, стає неприйнятним тодішньою офіційною наукою [4, с. 202]. Йдеться про положення Г. А. Бонч-Осмоловського про комплекс кам'яної індустрії, необхідність вивчення та інтерпретації усієї сукупності артефактів як єдиного цілого, пропедевтику технологічного підходу, археологічні розвідки ученого та екологічний аспект палеолітознавства тощо.

Отже, дослідження Г. А. Бонч-Осмоловського сприяли становленню історії та історіографії первісного суспільства як окремого напрямку історичної науки. Завдяки діяльності ученого, Кримський регіон протягом 30-х рр. ХХ ст. став лабораторією передового досвіду у галузі розробки методики розкопок та фіксації знахідок печерних пам'ятників, комплексного підходу до знайденого матеріалу, глибокого його вивчення та аналізу, зразком швидкого введення до наукового обігу цінних матеріалів з первісної історії півострова [11]. Сучасне звернення до наукової спадщини Г. А. Бонч-Осмоловського дозволяє краще зрозуміти та усвідомити епоху, що вплинула на формування вітчизняної історичної науки, поглянути з неофіційного боку на ситуацію, в якій працював один з визначних дослідників історії та історіографії первісного суспільства, залучений в загальний процес наукових досліджень, що розгорнулися в країні.

Використана література:

1. *Бонч-Осмоловський Г. А.* К вопросу об эволюции древнепалеолитических индустрий / Глеб Анатольевич Бонч-Осмоловский // *Человек*. – 1928. – № 2-4. – С. 145-165.
2. *Бонч-Осмоловський Г. А.* Итоги изучения крымского палеолита / Глеб Анатольевич Бонч-Осмоловский // *Труды II Международной конференции АИЧПЕ*. – 1934. – Т. 5. – С. 120-130.
3. *Бонч-Осмоловский Г. А.* Палеолит Крыма / Глеб Анатольевич Бонч-Осмоловский – М. – Л. : АН СССР. – 1940. – В. 1. – 255 с., илл.
4. *Васильев С. А.* Г. А. Бонч-Осмоловский и современное палеолитоведение / С. А. Васильев // *Российская археология*. – 1994. – № 2. – С. 202-206; С. 203.
5. *Векилова Е. А.* Стоянка Сюрень I и ее место среди палеолитических местонахождений Крыма и ближайших территорий / Елена Алексеевна Векилова // *МИА СССР*. – Т. 3. – № 59. – С. 235-353.
6. *Векилова Е. А.* Каменный век Крыма, некоторые итоги и проблемы / Елена Алексеевна Векилова // *МИА*. – 1971. – № 173. – С. 149-161.
7. *Ефименко И. П.* Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени: Второе дополненное и переработанное издание / И. П. Ефименко. – М. : ИИМК имени Н. Я. Марра, 1937. – 640 с.
8. *Жиров Е. В.* Костяки из грота Мурзак-Коба / Е. В. Жиров // *Советская археология*. – 1940. – № 5. – С. 179-186.
9. *Колосов Ю. Г.* Ранний палеолит Крыма / Ю. Г. Колосов, В. Н. Степанчук, В. П. Чабай. – К. : Наукова думка, 1993. – 223 с.
10. *Платонова Н. И.* Г. А. Бонч-Осмоловский: путь в археологию / Н. И. Платонова // *Российская археология*. – 2009. – № 1. – С. 166-175.
11. *Станко В. Н.* Історія первісного суспільства / В. Н. Станко, М. І. Гладких, С. П. Сегеда. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.

ЧЕРКАСОВ О. В. История и историография первобытного общества в творчестве Г. А. Бонч-Осмоловского.

В статье подается обобщенная характеристика научной деятельности Г. А. Бонч-Осмоловского как историка и историографа отечественного палеолита. Акцентируется на значении открытий и новационных идей ученого в развитии современной истории первобытного общества.

Ключевые слова: *первобытная история Крыма и Украины, первобытная стоянка, историография истории первобытного общества.*

CHERKASOV O. V. History and historiography of primitive society in works by G. A. Bonch-Osmolovsky.

In the article the generalized description of scientific activity is given G. A. Bonch-Osmolovsky as the historian and historiographer of national paleolith. Accented on the value of opening and innovation ideas of scientist in development of modern history of primitive society.

Keywords: *primitive history of Crimea and Ukraine, primitive stand, historiography of history of primitive society.*